

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA KİLİS'İN İKTİSADİ VE SOSYAL YAPISI

ECONOMICAL AND SOCIAL STRUCTURE OF KİLİS DURING THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC

Yrd. Doç. Dr. Tahir ÖĞÜT

Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat

Tarihi Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi

Arş. Gör. Ali Rauf KARATAŞ

Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat

Tarihi Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi

ÖZET

Kilis, Cumhuriyetin kuruluşu aşamasında Kuzey Suriye ile iktisadi ve sosyal bir bütünlük içindedir. Tarihsel süreçte Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile ticaretin merkezi konumunda olan Halep'in hinterlandında olması ve bir sınır bölgesi olması bu yapının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası milli sınırların oluşumuyla ekonomik ve toplumsal yapıdaki bu bütünlük bozulmaya başlamış ve yeni bir süreç başlamıştır. Bu yeni süreç Kuzey Suriye ile uzun dönemdir sürdürölen ticari ilişkileri sekteye uğratmıştır. Milli sınırların oluşumu ekonomide meydana getirdiği olumsuzlukların yanında, yeni bir ekonomik ilişkiler bütününü de oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kilis, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye, Milli Sınırların Oluşumu

ABSTRACT

Kilis, is within economical and social integrity with North Syria in the process of foundation of Republic. Being in the hinterland of Halep, which is the centre of trade with East and Souteast Anatolia in historical process, and being a bounder region determine the constitution of this construction. With the formation of national bounders after First World War, this integrity in the economical and social construction starts to disrupt and a new process begins. This new process interrupts the commercial relations lasting for long periods with North Syria and this brings about many problems. The main problems are the proliferation of smuggling economy and with the changing demographic structure, country citizens' estate problems that are left out of the borders.

Key Words: Kilis, Southeast Anatolia, Smuggling Economy, the Formation of National Bounders

1. GİRİŐ

Osmanlı idaresinde Kilis, XIX. yüzyılın sonlarına doğru ticaret ve sanayide bölgesel olarak hareketli merkezlerden biriydi. Halep vilayetinin merkez sancığına bağlı bir kaza olan Kilis'in bu konumu kazanmasında Kuzey Suriye ile Anadolu'nun kuzeydoğu ve güneydoğu kesimleriyle bağlantıyı sağlayan güzergah üzerinde bulunması belirleyici olmuştur (Tuncel, 2002). Bu kaza merkezi Birinci Dünya Savaşı sırasında Halep'in işgal edilmesiyle bağımsız bir sancak statüsünü kazanmıştır (Ercivan, 2010: 15). Milli sınırların oluşumu 23 Aralık 1921'de Fransız işgal kuvvetlerinin şehri terk etmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak bu sınır Kilis halkına yeni ekonomik ve sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunda etkili olan sınır oluşumu itilafnamenin 8. maddesinde geçen "Kilis şehrini Türkiye'ye bırakmak üzere" ifadesiyle sınırın şehrin hemen güney bitiminden geçmesidir. Bu sebeple birçok köy Kilis sınırları dışında kalmış ve şehir ekonomik ve coğrafi bütünlüğünde bir kayba uğramıştır (Tuncel, 2002). Kazanın en verimli ve bereketli topraklarına sahip nahiyelerinden oluşan 400 kadar köyün sınır ötesinde kalması sonucu bağ, zeytinlik ve bahçe arazilerinin 2/3'ü Suriye'de kalmıştır. Bu sebeple ekonomik sorunlar da iyice hissedilmeye başlamıştır (Günver, 2003: 104). Nihayet Türkiye ile Fransa arasında imzalanan 30 Mayıs 1926 tarihli dostluk ve iyi komşuluk münasebetleri mukavelenesiyle şehrin güney sınırı 5 km. kadar daha güneye çekilmiştir. Kilis ekonomisinde önemli yer tutan üzüm bağları ve zeytinlikleri de kapsayan kıymet itibariyle pek yüksek olan alanların bir kısmı da Türkiye sınırları dahilinde kalabilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, [BCA], 1931: 02-51-78).

Yeni bir sürecin başlangıcı olan Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kilis, Gaziantep iline bağlı bir kaza merkezi haline gelmiştir (Tuncel, 2002). Kilis'in il statüsünü kazanması ise 03.06.1995 tarihinde gerçekleşmiştir (Ercivan, 2010: 16).

Kilis'in ekonomik yapısı üzerinde önemli bir sanayi ve ticaret merkezi olan Halep'in Anadolu hinterlandındaki en yakın yerleşim yeri olması belirleyicidir. Halep milli sınırların oluşumu öncesinde bir i bölge iken, sınırların oluşumu sonrası bir sınır bölgesine dönuşmüştür. Halep, temelleri XVIII. yüzyıl öncesine dayanan ekonomik ilişkide Kuzey Suriye'nin tekstil merkezi konumdaydı. Tekstil'de Halep'i tamamlayan merkezler ise Antep, Maraş, Urfa ve Kilis'ti. Kilis'te XVIII. yüzyılın çeşitli dönemlerinde belirgin yükselişler yaşayan pamuklu kumaş dokumacılığı daha sonraları hem ülke içine hem de ülke dışına satışa yönelik olarak geriledi. Fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte Kuzey Suriye'de kumaş üretimi genişlemesi gerçekleşmiştir (Quataert, 1991: 181). Nitekim Visquesnel'in (Visquesnel 1868: 299-300'den aktaran Bayraktar, 2004: 82) 1846 yılına ait verdiği bilgiler bunu doğrulamaktadır.

"Visquesnel, 1846 senesinde Halep'te ipek pamuk karışımı mahlut kumaş imal eden 150 adet faal müessese bulunduğunu belirtmektedir. Bu rakam 1827 yılında ise ancak 74'dü".

Kuzey Suriye'de yaşanan üretim genişlemesi Kilis coğrafyasını içine almayacak şekilde gerçekleşmişti. Genişlemenin Kilis'e yansımamasında Halep

civarında tarihsel süreçte örneklerine rastlanan asayiş sorunlarının etkili olduğu söylenebilir (Masters, 1988: 19).

Milli sınırların oluşunu sonrasında Kuzey Suriye ile Güneydoğu Anadolu bölgesi arasında bütünlük gösteren ekonomik ilişkiler bir ayrışma sürecine girmiştir. Bu ayrışma kadimden gelen doğal ticaretin yerini kaçakçılık ekonomisine bırakmasına yol açmıştır. Sınırlar ayrılmış olsa da bölgenin iktisadi merkezi hala Halep'tir ve bölgedeki ekonomik ilişkiler karşılıklı olarak devam etmektedir. Ayrıca sınır ötesinde arazileri olan vatandaşların hareketlilikleri de bu sürecin devam etmesinde belirleyici olmuştur. Sınır tesi arazi varlıkları ve statülerinin belirleyici olacağı şekilde Halep ve Kilis kaçakçılık faaliyetlerinin karşılıklı iki ss haline gelmiştir. şöyle ki, sadece Kilis halkından Suriye'de arazisi olanların sayısı yaklaşık 5000'dir. Bu durumun doğurduğu sonuçlardan bir diğeri de piyasaların bölünmesidir. Kilis halkı tarımsal üretimlerini geleneksel olarak Suriye'de kalan yerlere satmak durumundadır. Bu yeni süreçte sınır üzerindeki hareketliliği kaçınılmaz hale getirmiştir (ğt, 2010: 32-45).

2. DEMOGRAFİK YAPI

Nüfusun nitel ve nicel analizinin yapılması demografik yapı ile üretim ilişkisinin aıklanabilmesinde önem arz eden göstergelerden olmalıdır. Kilis kent nüfusu XIX. yüzyılın sonlarında yaklaşık olarak 15.000'i Müslüman ve gerisi gayrimüslim olmak üzere 20.000'di. Bu rakam 1927'e gelindiğinde 22.513, 1950 yılına gelindiğinde ise 27.550'yi ancak bulabilmiştir (Tuncel, 2002). Birinci Dünya Savaşı'nda, Kilis halkı yaklaşık 12.000 Őehit vermiştir. Bu sebeple bu dönemde nüfusun çoğunluğunu kadın, yaşlı ve çocuklar oluşturmuştur (Günver, 2003: 104). Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ile nüfusunun yapısı aşağıda grldğu gibidir.

Tablo 1- Kilis'te Nüfusun Genel Yapısı/ 1927

şehir ve Kazaları	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam Alan/ km ²	Nüfus Yoğunluğu	Mahalle/Köy/ Mezra Sayısı
Kilis	23 097	23 430	46 527	1 450	32.0	142
Gaziantep Toplam	105 907	109 855	215 762	11 200	19.3	720
Türkiye Geneli	6 563 879	7 084 391	13 648 270	762 736 (*)	17.9	40 991

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927Umum Nüfus Tahriri, s.8 ve s.17'deki verilerden düzenlenmiştir.

(*) Bu alana 1170 kilometre murabbaında bulunan bataklılarla, 8434 kilometre murabbaı olan gller dahil değillerdir.

Toplam 1 450 km² alana sahip olan Kilis'te nüfus 46 527 olarak saptanmıştır ve km²'ye düşen ortalama 32 kişi ile Gaziantep ve Türkiye ortalamalarının üzerinde yüksek bir nüfus yoğunluğuna sahiptir (Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, [TCBİUM], 1929: 8).

Nüfusun ile merkez, köy ve mezzalar ayırımına gidilmeksizin verilmiş olması kent- kırsal tabanlı nüfus niteliğinin görülmesine engel olmuştur. Ancak Kilis'in Cumhuriyet sonrası bağlandığı Gaziantep vilayeti Türkiye genelinde kırsal nüfusu %50'ye ulaşamayan iller içinde gösterilmiş ve kırsal nüfus oranı %41.1 olarak saptanmıştır (TCBİUM, 1929: 16). Sayımda yaklaşık 14 milyon kadar hesaplanan Türkiye nüfusunun %80'inden fazlasının köylerde, %20'den azının ise kentlerde yaşadığı (Kazgan, 2006: 44) dikkate alındığında Gaziantep'in ve Kilis'in kentleşmede Türkiye'deki genel yapıdan önde olduğu söylenebilir.

2.1. Nüfusun Yaş Durumu

İlçede demografik yapının ve ekonomideki üretim ilişkilerinin anlamlandırılmasında yaş gruplarına göre nüfusun dağılımı temel göstergelerden biri olmak durumundadır. Çünkü geleneksel üretim yapısında en önemli üretim faktörü olan emeğin, miktar ve bileşimi açıklayıcı olmaktadır (Öğüt, 2011: 181).

Tablo 2- Kilis'te Nüfusun Yaş Durumuna göre dağılımı/1927

KİLİS										
Cinsiyet	1 Yaş altı	1-2 Yaş	3-6 Yaş	7-12 Yaş	13-19 Yaş	20-45 Yaş	46-60 Yaş	61-70 Yaş	71 ve (+)Yaş	Yaşı Meçhul
Erkek	1 301	2 027	3 059	2 394	2 744	7 795	2 374	993	369	41
Kadın	831	1 511	2 901	2 164	2 981	9 329	2 415	792	489	17
Toplam	2 132	3 538	5 960	4 558	5 725	17 124	4 789	1 785	858	58

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927
Umum Nüfus Tahriri, s.171'deki verilerden düzenlenmiştir.

Fiilen çalışma çağı ülkelerin hukuki yapılarına göre farklılık gösterse de faal nüfus genel istatistikler ışığında 14-65 yaş arası kabul görmektedir (Zaim, 1997: 119). Nitekim bu yaş aralığında bulunan 13-45 yaş aralığındaki nüfus 22.876 kişi ile toplam nüfusun (46.527) %49.2'sini kapsamaktadır. 20-45 yaş aralığında dikkat çeken bir başka nokta, bu aralıkta kadın nüfusu ile erkek nüfusu arasındaki farktır. Diğer tüm aralıklarda erkek-kadın nüfusu arasında afaki bir fark görülmezken bu aralıkta kadın nüfusu erkek nüfusundan 1534 kişi daha fazladır. Oransal olarak bu yaş aralığındaki kadın nüfus toplam nüfusun yaklaşık olarak %55'ini oluştururken erkek nüfusun oranı %45'dir. Bu durumun muhtemel sebepleri arasında dönemin savaş koşulları ve askerlik yaş aralığının bu dilimde yer alması gösterilebilir. Yine savaşın hemen ertesi olan bu dönemde 1-6 yaş aralığındaki çocuklarda erkekler lehine olan 1144 kişilik fark dikkatleri çekmektedir.

2.2. Nüfus ve İstihdam

Bölge halkının iktisadi ve sosyal yapısının belirlenmesinde nüfusun sektörel dağılımı önem arz etmektedir.

Tablo 3- Kilis’te Nüfusun Meslekler İtibariyle Dağılımı/1927

MESLEKLER	CİNSİYET	
	ERKEK	KADIN
Ziraat	7.224	2.057
Sanayi	1.256	13
Ticaret	1.063	16
Serbest	130	20
Muhtelif (*)	587	36

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri, s.193.

(*) Sayımda meslekler ayrımında “muhtelif” başlığı ile ilgili içerik olarak bilgi verilmemiş olup mesleksiz ya da mesleği meçhul olanların sayısı erkeklerde 12 043, kadınlarda 21 284 kadardır.

Nüfusun meslekler itibariyle dağılımında belirgin mesleği olmayanlar öne çıkmaktadır. İşsizlik oranının yüksekliğinde işgücünün yapısal sorunlarından olan mesleği olmayanların ve topraksız köylülerin fazlalığı belirleyici olmaktadır. Faal nüfus genel nüfusta 13.200 iken, mesleği meçhul ya da mesleksiz olanların sayısı 33.337 olarak belirlenmiş olup çalışan nüfusun yaklaşık olarak üç katıdır. Kadın istihdamı da tarım sektörü dışında oldukça düşük seviyelerdedir. Tarım sektöründe çalışanların payı toplam çalışan nüfusun yaklaşık olarak %70’ini kapsamaktadır. Tarım kesimindeki bu oran bölge nüfusunun geçim kaynağının büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Kilis kırsal nüfusunun %40’lar seviyesinde olduğu da dikkate alındığında, kent-kır ayrımının sert bir sosyal ayrıma dayanmadığı görülmektedir. Yani şehirli halk da tarımsal üretimle ilgili konumdadır. Süreyya Faruki bu yapıyı şu şekilde açıklamıştır (Öğüt, 2008: 69’dan, Faroqhi, 2011: 66).

“Faruki’ye göre geleneksel kentliliğimiz, Avrupa’dan farklı olarak tarımsal üretim ilişkisinden bağımsız değildir.”

Genel anlamda nüfusun meslekler itibariyle dağılımının yanında özel anlamda nüfusun kamusal meslekler itibariye dağılımı da önem arz etmektedir.

Tablo 4- Kilis'te Nüfusun Kamusal Meslekler İtibariyle Dağılımı/1927

KAMU ÇALIŐANLARI		
MESLEK	CİNSİYET	
	ERKEK	KADIN
Hakim ve Adliye alıőanları	22	1
Asker	468	-
PTT	20	-
Memur	234	-

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri, s.193.

Sınır bölgesi olan ilçede kamu çalıőanları içinde en yüksek payı 468 kişiyle askerler oluşturmaktadır. Bu sınıfın çoğunluğunu da sınır güvenliğini sağlayan sınır muhafaza birliklerinin oluşturması muhtemeldir. Genel istihdamda hizmet sektörünü de tanımlayan kamu kesiminde çalışanların toplam sayısı çalışanların tamamına oranlandığında sadece %1.4'lük dilimi kapsamaktadır. alıőan kesimde kadın çalışanların kamuda göreceli olarak daha avantajlı olması da beklenebilmektedir. Ancak Kilis'te kadınlar henüz çalışma hayatına etkin olarak katılamamaktadırlar. Kamu kesimi istihdamında eğitim ve sağlık kesimine yer verilmemiş olması da dikkatleri çekmektedir. Bu durum ilgili sektörlerin sayımda ihmal edilmiş olmasından kaynaklanmalıdır.

2.3. Nüfusun Nicel Analizi

2.3.1. İnanç Yapısı

1927 Nüfus Sayımı'nda mezhepsel ayrımlar ihmal edilmiş olup, sınıflandırma doğrudan mensup olunan dini gruplar üzerinden yapılmıştır.

Tablo 5- Kilis'te Nüfusun Dinler İtibariyle İnkısamı /1927

DİNLER				
	İslam	Musevi	Ermeni	Hristiyan
Erkek	22 915	179	2	1
Kadın	23 278	151	1	-

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri, s.215

Kilis nüfus yapısında Müslüman nüfusun yoğunluğu ne çıkmaktadır. Gayrimüslim nüfusunda ise yaklaşık bir denklik olmayıp Museviler yoğunluktadır. Ancak Cumhuriyet ncesi dönemde, örneğin 1867 yılında Kilis kazasında Hıristiyan nüfusu 280, gayrimüslim nüfusun toplam nüfusa oranı ise %4.5'tür (Bayraktar, 2004: 24-25). 1889 yılında 72.009'luk nüfusta Müslümanlar 67.761, gayrimüslimler ise 4.248'lik yer tutmaktadır (Günver, 2003: 78). Kesin tarihi verilmemekle beraber XIX. yüzyıla ait olduğunu tahmin edebileceğimiz Cevdet Paşa'nın verilerine göre Kilis'te toplam 7176 hane bulunmakta; bunların 6850'si Müslümanlara, 326'sı da 46'sı Yahudilere ve 280'i Hıristiyanlara ait olmak üzere gayrimüslimlere aittir (Paşa, 1986: 221). 1895/1896 senesinde Halep sancağı genelinde de nüfusun %70'i Müslüman, %28'i gayrimüslim ve %2'si de yabancılardan oluşmaktaydı. Cumhuriyet sonrası dönemde gayrimüslim nüfusta meydana gelen bu düşüş bize Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki siyasi sorunların demografik bir hareketliliğe dönüştüğünü ve gayrimüslimlerin daha güvenli olarak düşündükleri Halep'e göç etmiş olduklarını göstermektedir (Bayraktar, 2004: 24-25). Sonuç olarak Cumhuriyet döneminde geçiş öncesinde savaş koşullarında uygulanan tehcir politikaları (gt, 2011, 182) da Kilis'in demografik unsurlarında yapısal bir değişime yol açmıştır.

2.3.2. Eğitim Durumu

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke genelinde nüfusun eğitim durumunun düşüklüğü dikkatleri çekmektedir. Bu durumun Kilis'e de yansımış olması beklenmelidir. Sayımda nüfusun tahsil itibariyle dağılımında ilçeler ihmal edilmiştir. Bu nedenle Kilis'in eğitim durumu hakkında çıkarım yapabilmek için, o dönem bağlı bulunduğu şehir olan Gaziantep'in verileri kullanılmıştır.

Tablo 6- Nüfusun Tahsil İtibariyle Dağılımı /1927

Gaziantep	Okuma Bilen ve Bilmeyen	
	Bilen	Bilmeyen
Erkek	8 175	97 732
Kadın	1 730	108 125
Toplam	9 905	205 857

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri, s.39'daki verilerden düzenlenmiştir.

Nüfusun niteliğinin belirlenmesinde en önemli göstergelerden biri olan okur-yazarlık oranı 1927 yılında Gaziantep'te %4.59'dur. Türkiye ortalamasının %8.15 olduğu (TCBİUM, 1929: 46) da dikkate alındığında Gaziantep'te okur-yazar oranının Türkiye ortalamasının da altında kalarak çok düşük seviyelerde kaldığını söyleyebiliriz. Kilis de bu ortalamadan bağımsız olamayacaktır.

2.3.4. Tabiiyet Durumu

Yerleşim birimlerinin iktisadi gelişmişliğinde bölgeler ve uluslararası sosyal hareketliliğin seviyesi önemli göstergelerden olmalıdır. Bu bağlamda Kilis'te sosyal hareketliliğin belirlenmesinde nüfusun tabiiyet durumu önem arz etmektedir.1927 yılı itibariyle Kilis'te yabancıların sayısı 1'i meçhul, 31'i Suriyeli olmak üzere 32 kişidir ve toplam nüfusun %0.06'sıdır.

Tablo 7- Kilis'te Nüfusun Tabiiyet İtibariyle İnkısamı

TABİİYETLER			
	Türkiye	Suriye	Meçhul
Erkek	23 081	16	-
Kadın	23 424	5	1

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri. S.256.

Tablo-6'daki durum, Kilis'in sınır bölgesi olmasına karşın, demografik yapıda çeşitliliğinin ve hareketliliğinin olmadığının göstergesidir. Kısaca milli sınırların oluşumu sürecinde Kilis ekonomik hareketlilikten de mahrum kalmıştır. Bu durum milli sınırların oluşumu sonrasında Kilis'teki sosyal hareketliliğin sınırlı olması ve iktisadi ilişkilerin de durağan yapısının göstergesidir.

3. İKTİSADİ SEKTÖRLER

3.1. Tarım

Günümüzde bağcılık ve zeytincilikle kendinden bahsettiren Kilis'te, Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarımsal üretim alanlarının dağılımı 1927 Tarım Sayımı'na göre şu şekildedir:

Tablo 8- Kilis'te Tarımsal retim Alanları Dağılımı

Tarımsal retim Alanları (*)	Dönüm	Toplam İçindeki Yüzdesi (%)
Baklagiller	12 186	6.36
Sınai Bitkiler	4 848	2.53
Tahıl	174 502	91.11
Toplam	191 536	100.0

Kaynak, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Tarım Sayımı.

(*) Sayımda tarımsal üretime sadece baklagiller, sınai bitkiler ve tahıllar dahil edilmiş diğer tarım ürünleri ihmal edilmiştir. Bu yüzden tabloda toplam alan

olarak verilen 191 536 dönüm Kilis'teki tüm tarım alanları toplamını ifade etmemektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kilis'te çiftçilik yapılan alanların %91.11'lik gibi büyük bir kısmı tahıl ürünleri üretimine ayrılmıştır. Tarım alanlarının büyük kısmının tahıl ürünleri ekimine ayrılan Kilis'te özellikle buğday olmak üzere, arpa, çavdar, kaplıca, pirinç, darı ve mısır başlıca yetiştirilen tahıl ürünleridir.

Tablo 9- İl ve İlçelere Göre Tahıl Üretimi ve Ekilişi/1927

	KİLİS		GAZİANTEP		TÜRKİYE GENELİ	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
Buğday	106 281	5 642 135	327 132	40 255 132	22 383 714	1 333 150 811
Arpa	65 753	2 040 718	217 513	8 239 924	10 103 598	629 280 734
Çavdar	12	235	7 225	556 469	1 746 638	101 056 766
Kaplıca	73	1 658	96	2 703	834 737	59 964 251
Pirinç	356	33 014	96	2 703	110 282	10 076 999
Darı	1 438	17 972	8 105	446 137	1 119 140	78 122 910
Mısır	589	27 020	2 877	129 173	1 749 135	129 422 463

Kaynak, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Tarım Sayımı, s.27, s.30, s.33, s.38, s.41, s.44'deki verilerden düzenlenmiştir.

Kilis'te tahıl ürünleri arasında hem ekiliş alanı olarak hem de elde edilen ürün miktarı olarak buğday başı çekmektedir. Burada dikkati çeken buğday ekim alanlarının arpa ekim alanlarından hemen hemen iki kat daha fazla olmasıdır. Buğday arpaya nazaran daha verimli olmakla beraber, iklim seçiciliği daha fazla olan bir tahıl ürünüdür. Oranlara bakıldığında Kilis'te buğday ekim alanları Gaziantep'teki toplam buğday alanlarının %32'sini; toplam buğday üretiminin ise %15'ini kendi başına karşılamaktadır. Aynı oranlar sırasıyla 4. Bölge toplamına(*)²vurulduğunda %2.5 ve %3.4, 6. Bölge toplamına(**) vurulduğunda ise %9.71 ve %8'e tekabül etmektedir (TCBİUM, 1929: 27-44). Tüm bu veriler Kilis'in yakınındaki bölgelere kıyasla buğday üretiminde avantajlı bir durumda olduğunu göstermektedir. Cumhuriyet dönemine geçiş aşamasında Kilis'in tarım sektörü analizinde 1909, 1913 ve 1914 yıllarına ait istatistikleri de yararlı olacaktır. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından düzenlenen veriler il bazında düzenlenmiş olup Gaziantep bölgesinin kapsadığı kazalar arasında Kilis de yer almıştır (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, [TCBDİE], 1997: 85). 1909, 1913 ve 1914 yıllarına ait tahıl istatistikleri şu şekildedir:

² (*) 4. Bölge günümüz Akdeniz Bölgesi şehirlerini kapsamaktadır.

(**) 6. Bölge günümüz Güneydoğu Anadolu Bölgesi şehirlerini kapsamaktadır.

Tablo 10- Tahılların Ekilişi/1909-1913-1914 (Dönüm)

Üretim Bölgesi	Toplam	Buğday	Arpa	avdar	Darı	Mısır	Burçak	Pirinç
Gaziantep 1909 Yılı	1 041 040	620 000	280 000	400	45 000	10 000	80 000	6 000
Gaziantep 1913 Yılı	587 234	256 000	212 493	-	12 817	102 170	-(***)	3 200
Gaziantep 1914 Yılı	931 010	422 000	95 000	-	274 658	99 125	62 500	2 227

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 30, s.87, s.159 ve s.171’deki verilerden düzenlenmiştir.

(***) Burçak 1913 sayımı kapsamına girmeyen ürünler arasındadır.

Cumhuriyet dönemine geçiş aşamasında, tahıl ürünlerinin ekim alanları dağılımında 1927 Sayımı ile paralellik göze çarpmaktadır. Tahıl ürünleri arasında yine buğday başı çekmektedir.

Tablo 11- Tahılların Üretim Miktarı/1909-1913-1914 (Ton)

Üretim Bölgesi	Buğday	Arpa	avdar	Darı	Mısır	Burçak	Pirinç
Gaziantep 1909 Yılı	63 380	23 094	64	981	642	9 032	189
Gaziantep 1913 Yılı	32 841	28 845	-	504	3 019	-	213
Gaziantep 1914 Yılı	53 913	12 018	-	66 871	23 466	12 241	612

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 32, s.89, s.161 ve s.173’deki verilerden düzenlenmiştir.

Üretim miktarları da ekiliş alanları ile orantılı olarak dağılmaktadır. Buğday bu alanda da başı çekmektedir.Kilis’te tahıl ürünleri kadar olmasa da özellikle mercimek ve nohut başta olmak üzere baklagil üretimi de önemli bir yere sahiptir. 1927 Tarım Sayımı verileri tablodaki gibidir:

Tablo 12- İl ve İlçelere Göre Baklagil Üretimi ve Ekilişi/1927

	KİLİS		GAZİANTEP		TÜRKİYE GENELİ	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
Bakla	53	4 697	69	6 900	213 719	19 656 346
Nohut	309	9 852	2 592	119 003	280 950	12 271 747
Mercimek	2 059	78 630	10 783	374 231	104 597	4 614 542
Fiğ	250	9 330	1 487	15 516	134 816	9 638 538
Burçak	9 515	341 484	12 432	389 731	674 894	39 305 518

Kaynak, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Tarım Sayımı, s.49, s.51, s.54, s.59, s.61, s.64’deki verilerden düzenlenmiştir.

Kilis'teki burçak üretiminin Gaziantep'teki toplam üretim %87,6'sını kapsadığı göze çarpmaktadır. Burçak özellikle hayvancılıkta önemli bir yem girdisi olarak kullanılmaktadır. Aynı oran, mercimekte %21, nohutta ise %8.27'dir. Baklagil ve köklü bitkilerin ekilişinde Gaziantep'in Kilis kazasını da kapsayacak şekilde 1909, 1913 ve 1914 yılları verileri ise şu şekildedir:

Tablo 13- Baklagil ve Köklü Bitkilerin Ekilişi/1909-1913-1914(Dönüm)

Üretim Bölgesi	Toplam	Nohut	Fasulye	Bakla	Mercimek	Patates
Gaziantep 1909 Yılı	41 300	7 000	100	100	34 000	100
Gaziantep 1913 Yılı	38 013	19 170	-	360	18 470	13
Gaziantep 1914 Yılı	18 132	3 936	2 962	1 695	6 314	3 225

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 40, s.97, s.107, s.171 ve s.183'deki verilerden düzenlenmiştir.

Cumhuriyet'in hemen öncesi dönemde baklagil üretim alanlarında nohut ve mercimek ne çıkmaktadır. Bu iki ürün toplam baklagil üretiminin hemen hemen tamamını karşılamaktadır. Üretim miktarlarında da aynı tablo karşımıza gelmektedir.

Tablo 14- Baklagil ve Köklü Bitkileri retim Miktarı/1909-1913-1914(Ton)

Üretim Bölgesi	Nohut	Fasulye	Bakla	Mercimek	Patates
Gaziantep 1909 Yılı	532	6	6	2 438	6
Gaziantep 1913 Yılı	1 552	-	30	573	3
Gaziantep 1914 Yılı	1 220	698	406	389	4 403

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 42, s.97, 109, s.173 ve s.185'deki verilerden düzenlenmiştir.

1927 yılına ait verilerde endüstriyel ürünlerin retiminde Kilis'in, patates haricindeki diğer tüm ürünlerde Gaziantep'teki toplam üretim hemen hemen tamamını üstlendiği görülmektedir.

Tablo-15: İl ve İlçelere Göre Sınai Bitkiler Üretimi ve Ekilişi /1927

	KİLİS		GAZİANTEP		TÜRKİYE GENELİ	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
Patates	9	749	625	8 009	135 803	20 738 756
Pancar	4	321	6	666	86 776	23 935 398
Soğan	90	20 749	159	30 489	94 390	14 853 550
Sarımsak	95	18 297	99	18 952	9 269	944 421
Pamuk	724	17 457	937	18 370	991 279	38 905 066
Susam	3 244	48 640	4 071	62 566	460 050	10 961 169
Tütün	682	6 420	718	15 338	790 765	47 531 635

Kaynak, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Tarım Sayımı, s.69, s.71, s.74, s.79, s.81 ve s.89'daki verilerden düzenlenmiştir.

Sınai bitkilerde Kilis'in toplam üretimi (112 633 kg.) , Gaziantep'in toplam üretiminin (154 390 kg.) %73'ünü karşıladığı görülmektedir. Bu anlamda Kilis, Gaziantep'in bir bitkisel sınai üretim merkezi olarak öne çıkmaktadır.1927 Tarım Sayımı kapsamına girmeyen meyve üretim miktarları ve zeytincilik ile ilgili verilere ulaşabilmemize 1909, 1913 ve 1914 sayımları imkan tanımıştır. Sayıma göre meyve üretim miktarları tablodaki gibidir.

Tablo 16- Meyve Üretim Miktarları/1909-1913-1914 (Ton)

Üretim Bölgesi	Ceviz	Erik	Elma	Armut	İncir	Badem	Fıstık
Gaziantep 1909 Yılı	150	32	13	13	10 264	5	-
Gaziantep 1913 Yılı	38	-	-	-	1 540	-	1 232
Gaziantep 1914 Yılı	340	185	53	32	819	29	314

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 60, s.126, ve s.204'deki verilerden düzenlenmiştir.

Bazı araştırmalara göre zeytin ağacının ana vatani Güneydoğu Anadolu'dur. Buradan diğer ülkelere yayılmıştır. 1935 yılına kadar yurdumuzda iç tüketim az olması nedeniyle büyük bir ilgi görmeyen zeytincilik bu yıldan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde zeytin alanındaki gelişmeler ise ancak 1955 yılı sonrası hızlanmıştır. Ve aynı dönemde Kilis'te "Kilis Zeytinyağı ve Sanayi A.Ş." adlı bir tesis de kurulmuştur. Bu tesis ilerleyen dönemlerde faaliyet alanlarını genişletmiştir (BCA, Yüksek Denetleme Kurulu Raporları, Güneydoğu Sanayi ve Ticaret A.Ş., 1979 Yılı Raporu). 1909-1913-1914 yıllarına ait verilerde zeytin ağacı sayısı ve zeytin üretim miktarları ise şu şekildedir:

Tablo 17- Zeytin Ağaç Sayısı ve Üretim Miktarları/1909-1913-1914

Üretim Bölgesi	Ağaç Sayısı (Adet)	Miktar (Ton)
Gaziantep 1909 Yılı	2 200 000	2 940
Gaziantep 1913 Yılı	-	9 866
Gaziantep 1914 Yılı	922 725	49

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 66, s.133, ve s.210'daki verilerden düzenlenmiştir.

Gaziantep bölgesi o dönemde Aydın, Bursa, İzmir, Muğla, Balıkesir, Hatay'dan sonra en fazla zeytin ağacına sahip 7. ve sayılan illere ilave olarak Çanakkale'den sonra da üretim miktarı olarak 8. sırada yer almaktadır (TCBDİE, 1997: 66). 1927 Sayımında ihmal edilen ürünlerden biri de üzümdür. Bu noksanlığın giderilmesinde Cumhuriyet öncesi dönemdeki veriler kullanılmıştır. Bağlık alanlar ve üzüm üretim miktarları tablodaki gibidir:

Tablo 18- Bağlık Alanlar ve Üzüm Üretim Miktarları/1909-1913-1914

Üretim Bölgesi	Bağlık Alanlar (Dönüm)	Üzüm Üretimi (Ton)
Gaziantep 1909 Yılı	160 000	29 509
Gaziantep 1913 Yılı	475 800	101 036
Gaziantep 1914 Yılı	346 120	89 286

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 67, s.134, ve s.211'deki verilerden düzenlenmiştir.

Üzüm üretim miktarlarında Gaziantep bölgesi toplam üretime yaptığı katkı olarak öne çıkmaktadır. 1909 verilerine göre Gaziantep bölgesi toplam üretim miktarı ile ülke genelindeki toplam üretimin (1 124 698 ton) %2,2'sini, 1913 verilerine göre toplam üretimin (1.172.584 ton) %8,6'sını ve 1914 verilerine göre toplam üretimin (1.543.579 ton) %5,7'sini karşılamaktadır (TCBDİE, 1997: 67-134-211).

Milli sınırların oluşumu sürecinde, Suriye sınırında kalan zeytinlik ve bağlık alanlar Kilis halk ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Kilis Ticaret Odası'nın, Kilislielerin taleplerini de içerecek şekilde devlete sunduğu talepler metninde, 1932'de yaşanan kuraklıkla beraber zeytin üretiminin sıfıra indiği ve üzümlün de olumsuz iklim koşullarından etkilendiğinden bahsedilmiş ve kamu desteği istenmiştir (BCA, 1932: 155-90-10).

3.2 Ticaret ve Sanayi

İlk bakışta kapalı yapıda bir ekonomi izlenimi veren Kilis'te, gelir dağılımının adaletli olduğu, sosyal uyumun sağlandığı, ekonomik bir kültürel ortam oluşmuştur. Bu uyum XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş, sonraki dönemlerde ise bozulmaya başlamıştır (Günver, 2003: 109).

XIX. yüzyılda Halep'e bağlı Kilis kazasındaki mevcut sanayi kolları büyük çapta işletmeler olmayıp daha çok aile tipi küçük işletmelerdi (Ercivan, 2010: 72). Bu aile işletmelerinde bakırcılık, terzilik, kuyumculuk ve mobilyacılığı da kapsayan birçok sanat kolunda ise Ermeniler ncelikli konumdaydı. Müslümanlar ise sayıca pek az iç kolunda oğunluktaydılar. Bazı iç kollarında ise etnik unsurların tamamlayıcılığı söz konusuydu. Mesela inşaat sektöründe işçiler sınıfını Müslümanlar oluştururken, usta ve mimarlar Ermeni'ydi (Günver, 2003: 109).

Dönemin koşullarında finans sektöründe öncelikli olan altın ticaretinde de Ermenilerin ağırlığı bulunmaktaydı. Altın paranın tedavülde olduğu bu zaman diliminde sermaye ve altın sahiplerinin büyük çoğunluğu Ermeni'ydi. Sermaye birikimleri oldukça sınırlı olan Türk tüccarlar borçlanma gereksinimlerini dahi Ermeni tüccarlardan sağlamaya çalışmışlardır. Bu Şekilde sermaye birikimi sorunu yaşayan Türk tüccarlarının durumu giderek kötüye gitmiş ve Ermeniler ticari hayatta da etkin olmuşlardır (Günver, 2003: 95).

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan yeni dönemde ise artık Müslümanların ağırlıkta olduğu bir ekonomik yapı oluşmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kilis'in sanayisi ile ilgili ipuçlarına ise yine 1927 Sanayi Sayımı ile ulaşabilmekteyiz.

Türkiye genelinde 1927 senesinde toplam 65 245 işletme olup bunların % 36'sı tek kişilik işletmeler ve yine %36'sı da iki ve üç kişilik işletmelerde çalışmaktadır. 51-100 ve 100 ve (+) alışanı olan işletme sayıları ise her biri % 0.25 düzeyindedir (Devlet Başbakanlık İstatistik Enstitüsü [DBİE], 1927 Sanayi Sayımı, 1929: 9).

Kilis'teki durum ise tablodaki gibidir:

Tablo 19- Kilis'te Sanayi Gruplarında İşletme Sayıları ve alışanlar Sayısı/1927

Yer	Sanat Grupları									
	Dokuma Sanayi		Maden İşletmesi Sanayi ve Makine İmalat Sanayi		Ağaç rnleri Sanayi		Kimya Sanayi		iftilik ve Hayvancılık	
	İşletme Sayısı	alışanlar Sayısı	İşletme Sayısı	alışanlar Sayısı	İşletme Sayısı	alışanlar Sayısı	İşletme Sayısı	alışanlar Sayısı	İşletme Sayısı	alışanlar Sayısı
Kilis	52	120	39	127	51	160	8	86	366	2 013

Sektörlerin Oransal Dağılımı (%)	10.07	4.78	7.56	5.07	9.88	6.38	1.55	3.43	70.93	80.33
Gaziantep İl Toplamı	426	1 282	199	543	206	409	58	312	1 117	5 284
Türkiye Geneli	9 353	48 025	14 752	33 386	7 896	24 264	2 877	12 345	28 439	110 480

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Sanayi Tahriri, s. 9 ve s. 41'deki verilerden düzenlenmiştir.

Kilis'te sanayi gruplarında hem işletme sayısı olarak hem de çalışanlar sayısı olarak çiftçilik ve hayvancılık öncelikli konumdadır. Dikkatleri çeken diğer bir grup dokuma sanayidir.

1927 Sanayi Sayımı'nda sanayi kollarının detaylı verileri sadece iller bazında incelenmiş olup ilçeler ihmal edilmiştir. Burada 1909, 1913 ve 1914 istatistiklerinin değerlendirilmesi daha açıklayıcı olacaktır. Nitekim o dönemlerdeki sayımlarda yine ilçeler bazında ayrımlara gidilmemekle beraber Gaziantep bölgesi verileri Kilis'i de içine alacak şekilde derlenmiştir.

Kilis'te 1927 sayımı öncesinde iktisadi yapının belirlenmesi ve gelinen aşamanın değerlendirilmesinde 1909 Tarım Sayımı önem arz etmektedir. 1909 yılı verilerine göre Gaziantep bölgesi tarım işletmelerinin büyüklükleri ise tablodaki gibidir:

Tablo 20- Nüfus, Ekili Arazi ve Tarım İşletmelerinin Büyüklüğü/1909

Üretim Bölgesi	Nüfus	Ekili arazi (Dönüm)	Tarımla Meşgul Hane Sayısı	İşletme Büyüklüğü (*)			Ortalama İşletme Büyüklüğü (dönüm)
				10 dönümden küçük	10 ile 50 Dönüm arası	50 dönümden büyük	
Gaziantep	92 343	215 400	5000	1 250	2 500	1 250	43.1
Toplam	8 092 400	32 307 801	1 107 815	291 001	535 349	281 575	29.2

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s.28.

(*) işletme büyüklüğü, bir çiftçi ailesinin mülkiyetinde olup olmadığına bakılmaksızın nadasa ayırdığı ve ektiği tarla tarımı yapılan tüm topraklar dikkate alınarak belirlenmiştir.

1909 yılında Ayıntab (Gaziantep) bölgesinde ekili araziler Türkiye'deki toplam ekili arazilerinin %0,66'sını, tarımla meşgul hane sayısı da %0,45'ini karşılamaktadır. Göreli olarak bu düşük oranlara rağmen Gaziantep bölgesindeki ortalama işletme büyüklüğü ise 43.1 dönüm ile Türkiye ortalamasının oldukça üstündedir. Bu durum tarımla uğraşan hane sayısındaki düşüklüğe rağmen bu hanelerin dönüm olarak daha fazla alanda tarım

yaptıklarını göstermektedir. Diğer önemli bir tarımsal faaliyet olan hayvancılık da sanat grupları arasında ne çıkmaktadır.

Tablo 21- Cinsine Göre Hayvan Sayısı/1909 (Baş)

Büyükbaş Hayvanlar				
Üretim Bölgesi	Toplam	Sığır	Koşu kz	Manda
Gaziantep	36 780	16 380	20 300	100
Kkbaş Hayvanlar				
Üretim Bölgesi	Toplam	Koyun	Kıl keçi	Tiftik keçi
Gaziantep	320 500	130 000	176 000	14 500
Tek Tırnaklı Hayvanlar				
Üretim Bölgesi	Toplam	At	Katır	Merkep
Gaziantep	36 920	8 790	2 180	25 950

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s.72 ve s. 73'deki verilerden düzenlenmiştir.

Cumhuriyet ncesi dönemde Gaziantep bölgesinde ne çıkan bir hayvancılık türü olmamakla beraber kkbaşların sayısı yoğunluk göstermektedir. Kkbaşlar içinde de koyun ve kıl keçisi çoğunluktur.

Tablo 22- Kümes Hayvancılığı/1909

Üretim bölgesi	Kümes Hayvanı (Adet)	Yumurta retimi (Bin adet)
Gaziantep	51 000	15 000
Toplam	30 964 068	857 949

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s.71.

Gaziantep bölgesi kümes hayvanı sayısı ve yumurta retiminde Türkiye ortalamalarını yakalamıştır ve hayvan yetiştiriciliğindeki çeşitlilik kümes hayvanlarında da söz konusudur.

Tablo 23-Arıcılık/1909

Üretim Bölgesi	Arı Kovanı (Adet)	Bal Üretimi (Ton)	Balmumu Üretimi (Ton)
Gaziantep	50 000	770	9
Toplam	1 418 150	6 401	478

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s.69.

Gaziantep bölgesi bal üretiminde o dönemde Türkiye'nin önde gelen merkezleri arasındadır. Nitekim sadece kendi başına Türkiye'deki toplam bal üretiminin yaklaşık %12'sini karşılamaktadır.

Kilis'te çiftçilik ve hayvancılık haricinde öne çıkan bir diğer sanayi kolu dokuma sanayidir. Ancak bu sanayi kolunun Kilis'te istikrarlı bir gelişme gösterdiğini söylemek pek mümkün değildir. Bölgede kadimden gelen asayiş sorunları özellikle XVIII. yüzyılda derinleşmiş ve tekstil üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde Okçu İzzeddinli aşireti

bölgede asayiş sorunlarına yol açmış ve bu sorun süreklilik arz etmiştir. Bu oymak başta olmak üzere Bektaşlı ve Kılıçlı oymakları da o dönemde vergi ödemeyi reddetmişler ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Rakka'dan Hüseyin Paşa ve Ruha Kadısı Seyyid İbrahim marifeti ile tertip edilecek olan 200 süvari Halep valisinin emrine girerek Kilis'teki asayiş sorunun haledilmesiyle uğraşacaklardır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, [BOA], H.1144/M.1731: 86). Nitekim Ahmet Cevdet Paşa'nın tezakirinde görüleceği üzere Okçu İzzeddin cemaatinin ıslah ve iskanı ancak 1863-1864 yıllarında sağlanabilmiştir (Paşa, 1986: 144). Bu nedenle XIX. yüzyılda Halep merkezli ekonomik faaliyetlerle bütünleşme Kilis için ancak 1863 ıslahat hareketinden sonra mümkün olabilecektir.

Cumhuriyet döneminde milli sınırların oluşumu, Osmanlı döneminde zaten geç zamanlı gerçekleşmiş olumlu gelişimi akamete uğratmıştır. Artık yeni dönemde şehrin iktisadi gelişiminde kamusal destek Kilisliler tarafından talep edilmeye başlayacaktır.

Kilis Ticaret Odası'nın ve Kilislilerin, milli sınırların oluşum sürecinde devletten talepte buldukları hususlar, bu sürecin Kilis ekonomisini olumsuz etkilediğini destekler mahiyettedir. Kilislilerin birçok müşterisinin sınırın diğer tarafında kaldığı; süt, yoğurt, zahire gibi her gün yakın civarlardan temin edilen gıdaların tedarikinin dahi gümrüğe takıldığı gibi hususlar yer almaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında iklim şartlarından olumsuz etkilenen üzüm üretimine bir de Kilislilerin dillendirdiği şekilde devlet alım fiyatlarının ülkenin diğer yörelerine kıyasla daha düşük seviyelerde kalması eklenmiştir. İstekler metninde İçkiler İnhisar İdaresi'nin İzmir'den üzümü okkası 40-50 kuruştan aldığı ancak Kilis'te bu rakamın en fazla 15-20 kuruşa kadar çıktığı dile getirilmiştir. O dönem Kilis bölgesinde üretilmiş 500 000 okka kadar tahmin edilen kuru üzümün alımında fiyatta bir iyileştirme talebi de Kilis Ticaret Odası tarafından iletilmiştir (BCA, 1932: 155-90-10). Temeli milli sınırların oluşumu sürecindeki sancılara dayanan ekonomik sorunlar Kilislileri ilerleyen

dönemlerde Suriye'nin ilhakını isteyecek kadar zor durumda bırakmıştır. Bu taleplerinde Kilisliilerin Suriye sınırlarında kalan topraklarından Fransızların çıkardıkları zorluklar nedeniyle istifade edememeleri etkili olmuştur (BCA, 1939: 265-786-19).

Türklerin Suriye sınırlarında kalan ve Suriyelilerin Türkiye'de kalan mülkleri karşılıklı olarak sorunlar oluşturmuştur. Türkiye kanadının sıkıntılarının başında, mülk sahiplerinin Suriye tarafında kalan mülkleri üzerinde icarlarını alabilmek dışında başka hiçbir tasarruf haklarının bulunmaması gelmektedir. Yani mülk sahipleri ne mallarını satabilmekte, ne intikal ettirebilmekte ne de ipotek altına alabilmektedirler. Aynı zamanda dönem hükümetinin bu sıkıntılara karşı yeterli ilgiyi göstermedikleri konusunda da Kilis halkı ortak fikirdedir. Sıkıntıların büyümesi Türkiye Dış İşleri'ni harekete geçirmiş ve Fransızlarla biri 26 Haziran 1929 diğeri de 27 Haziran 1932 yılında olmak üzere iki protokol imzalanmıştır. Anlaşmanın ilkinde göre, sınır hattının her iki taraftan 10 km.'lik saha içinde kalan karşı taraf vatandaşlarına ait arazi mahsulleri, hayvanlar, tohumlar, zirai aletler ve vasıtaların hudut hattı yokmuş gibi bir taraftan diğeri tarafa geçmeleri esas kabul edilmiş ve bu maksatla bahse konu olan halka mahsus daimi sınır geçiş vesikası vermekte olan pasavan müessesesi kurulmuştur. Yapılan ikinci anlaşma ile de her iki taraf halkının diğeri taraf arazisindeki taşınmaz mallarının serbest tasarrufunu kısıtlayıcı tedbirlerin kaldırılmasına yönelinmiştir (BCA, 1938: 607-102-21).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında iktisadi bir bütünlük içindeki Kuzey Suriye ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi, oluşan yeni sınırın hukuki süreci itibariyle bir ayrışma sürecine girmiştir. Bu durum bahsedilen mülk sorunlarının dışında başka sorunları da beraberinde getirmiştir. Sınırların değışmesi bölgeler arasında tarihsel süreçte devam eden ticaretin yerini kaçakçılık ekonomisine bırakmasına yol açmıştır (Öğüt, 2008: 134). Sınır ötesinde arazisi bulunan vatandaşların hareketlilikleri de bu süreci desteklemiştir. Bu durum kaçakçılığın Türkiye kanadındaki merkezinin Kilis olmasına yol açmıştır (BCA, 1923: 262-764-15).

Kaçakçılık sorununun ağırlaşması devleti çözüm arayışlarını itmiştir ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın bölgede bir inceleme gezisine çıkması Hükümetçe kararlaştırılmıştır (BCA, 1931: 116-808-18). Şükrü Kaya Dahiliye Vekili görevini aldıktan sonra vilayetlerden Ocak- Mart ayları arası zamandaki üç aylık kaçakçılık istatistiklerini istemiştir. Gaziantep vilayeti verileri 20.05.1931'de göndermiştir (BCA, 1931: 108-143-14). Gönderilen rapora göre kaçakçılık Gaziantep bölgesinde tamamen Suriye ile irtibatlı ve Kilis, Antep üzerine kaçakçılık güzergahındadır. Kaçakçılığa konu olan mallar şeker, gaz, sigara kağıdı, kibrit gibi inhisara konu olan mallarla, ipekli ve pamuklu dokumalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kaçakçılığın temel nedeni fiyat farklılıkları olup, bu farklılık özellikle Kilis üzerinden Suriye'den Türkiye'ye doğru altın kaçakçılığını yoğunlaştırmıştır. Ayrıca hudutların korunmasında Kilis'te 4 mıntika memuru, 28 süvari, 49'u piyade toplam 81 muhafaza memuru bulunmaktadır (BCA, 1931: 180-143-21).

4. KİLİS TİCARET ODASI'NIN 1932 TARİHLİ RAPORU

Kilis Ticaret Odası 1932 tarihinde Kilis halkının kamudan taleplerini derleyen bir rapor hazırlamış ve bunu Hükümete sunmuştur. Raporda öne çıkan başlıklar şunlardır:

4.1. Üzüm Meselesi

Milli sınırların oluşumu sürecinde Kilis halkının verimli ve bereketli arazilerinin büyük çoğunluğu Suriye tarafında kalmıştır. Bu arazilerin büyük bir kısmını da bağlık ve zeytinlik alanlar oluşurmaktadır. Arazi kaybına bir de 1932 yılındaki kuraklığın etkilerinin eklenmesi Kilis halkını daha da zor durumda bırakmıştır. Aynı dönemde Kilis Ticaret Odası, hükümetin üzüm alım fiyatlarında bölgeler arasında fiyat farklılaştırmasına gittiğini iddia etmiş ve bu duruma referans olarak da İzmir'de üzümün okkasının 40- 50 kuruştan alınırken Kilis'te bu fiyatın 10 kuruştan aşağıda olduğunu göstermişlerdir. Bu gerekçelerle kamudan bir taban fiyat uygulaması talebinde bulunmuşlardır. Ancak bu rapora gelen cevapta, üzüm fiyatları hususunda yanlış bir istihbaratın söz konusu olduğu belirtilmiş ve İzmir'de üzümün okkasının 12 kuruştan alındığı not edilmiştir (BCA, 1932: 155-90-10). Bu durum, erken Cumhuriyet dönemi sürecinde piyasa ekonomisine geçme aşamasında olan Türkiye'de, piyasalar arasında bilgi akışının yetersiz olduğunu, dezenformasyonun etkili olduğunu ve piyasa ekonomisinin temel ilkelerinden olan şeffaflığın henüz sağlanamadığını göstermektedir.

4.2. Gümüş Para Meselesi

Cumhuriyetin ilanı sonrası ülke kağıt para kullanımının yaygınlaştırılması amaçlanmış ve Ocak 1932'de Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın faaliyete geçmesiyle bu amaç somutlaştırılmıştır (Tezel, 2002: 172). Ancak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gümüş para halen tedavüdedir. Bölgede gümüş para hem rezerv para olma hem de hesap görme işlevi görmektedir. I. Dünya Savaşı sürecinde yaşanan yüksek enflasyon (Doğruel ve Doğruel, 2005: 22) kağıt paraya olan güveni de etkilemiştir. Bu etki Kilis'te, Suriye'ye altın satımı ve karşılığında gümüş alımını hızlandırmıştır ve gümüş hızla değer kaybetmeye devam etmiştir. Madeni para yerine kıymetli maden kullanımı özellikle veresiye satış yapan bölge esnafı etkilenmiştir. Vadesi geldiğinde ödenen borçlar yüksek enflasyondan dolayı aşınmıştır ve esnaf kazancında reel olarak kayba uğramıştır (BCA, 1932: 155-90-10). Yaşanan bu sıkıntılar bölge ekonomisinin henüz ülke ekonomisiyle bütünleşmediğini ve ülkede bir para otoritesi (TCMB) kurulmasına rağmen milli para ve rezerv paranın bölge piyasasına kanalize olmadığını göstermektedir.

4.3. Kilisliilerin Suriye Tarafında Kalan Arazileri Üzerindeki Tasarruf Hakkı

Milli sınırların oluşumu sürecindeki en sancılı konulardan biri de Kilis halkının sınır ötesinde kalan arazileri üzerindeki haklarını kullanamamasıdır.

Milli sınırların çizildiği ilk tarih olan 23 Aralık 1921 tarihinden bu zamana kadar 1926, 1929 ve 1932 tarihlerinde bu sorunun çözümüne yönelik Suriye-Fransız Yönetimi ile protokoller imzalanmış olmakla birlikte (BCA, 1938: 607-102-21) tatmin edici bir ilerleme sağlanamamıştır. Nitekim 1932 tarihli Kilis Ticaret Odası'nın raporunda halen Kilisliilerin Suriye tarafında kalan arazileri üzerinde tasarruf hakkına sahip olmadıkları gibi, Suriye tarafından toprakları üzerinden aşar ve vergi talepleri gibi hukuki çerçeveden uzak ve subjektif uygulamalara maruz kalmaktadırlar (BCA, 1932: 155-90-10).

4.4. Emvali Milliye Borçlarının Yirmi Taksitte Alınması

Vakıf varlıklarının 1926'da satışına imkan veren yazılı düzenlemeyle³, Kilis'te de bu yönde satışlar gerçekleşmiştir. Kilis Ticaret Odası, kamu yararına haiz bir kuruluş olması gerekçesiyle, vakıf varlıklarının satışı sürecinde gayrimenkul edinimi kazanmıştır. Oda mensuplarının da istifade ettiği bu süreçte, satış bedellerinin ödenmesinde sorunlarla karşılaşılmıştır.

1932 yılından 6-7 sene evvel kağıt lira madeni 35 kuruşa tedavül edilirken Kilisliiler ve Ticaret Odası tarafından satın alınan emval, bölgede halen gümüş tedavülde olduğundan dolayı gümüşle ödenmektedir (BCA, 1932: 155-90-10). 1927 yılında bütçe kanunundaki düzenleme ile satın alınan emvalin bedeli, azami beş senede, beş eşit taksitle ödeneceği hükmü getirilmiştir (Öztürk, 1995: 431) . Savaş koşullarında hızla yükselen enflasyon oranları ile değer kaybeden gümüşle beraber yaşanan büyük buhran halkın iktisadi vaziyetindeki bozulmayı şiddetlendirmiştir. Bu şartlar altında, kaza halkı “emvali milliye borçları”nın 20 taksitte ödenmesini talep etmişlerdir.

4.5. Kilis İşlahiye şosesinin İkmali İnşası

Milli sınırların oluşumu sonrası Kilis'in ulaşım ağında öneme haiz olan yegane istasyonu Suriye tarafında kalmıştır. Bu istasyona her gün gidip gelmekte olan halk da diğer tarafta türlü zorluklara maruz kalmaktadır. Bu müşkülatların aşılması için 1924 yılında Kilis'ten İşlahiye'ye bir şose yol inşasına başlanmıştır. Ancak bu inşa ödenek yetersizliği nedeniyle henüz tamamlanamamıştır. Kilis Ticaret Odası'nın raporuna göre ise, inşada aksama Cebelibereket (Osmaniye) vilayetindedir. Vilayet yetkilileri yol inşasını aksatmaktadırlar (BCA, 1932: 155-90-10). Ulaşım alanındaki bu sıkıntılar, Kilis'in ulaşım ağından mahrum kaldığını ve bu alanda henüz ülke ile bütünleşemediğini göstermektedir.

³ Emvali Milliye borçları 22/2/1926 tarihli 748 numaralı kanunla düzenlenmiştir. “Emvali Milliye ve Metrukeden veya Mazbut Vakıflardan, Bazı Müessesat ile Belediyelere Satılabilecek Arazi ve Arsalar Hakkındaki Kanun, Madde 1- Menafii umumiyeye hadım müessesat ile belediyelere ve ticaret ve sanayi ve ziraat odalarıyla borsalara ve Hükümet veya Sanayi ve Maadin Bankası tarafından gerek resen ve gerek iştirak suretiyle vücade getirilecek fabrika ve müessesata, emvali milliye ve metruk eden veya mazbut vakıflardan lüzumu görülecek arazi ve arsalar, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, idare heyetlerince takdir olunacak bedel mukabilinde satılabilir”, <http://www.hukuki.net/kanun/748.13.frameset.asp> , (Erişim: 29.02.2011)

5. SONUÇ

Milli sınırların oluşunu öncesinde Kilis, Kuzey Suriye ile bütünleşik bir iktisadi ve sosyal yapıya sahiptir. Bu yapının şekillenmesinde Kilis'in, Anadolu ile ticaretin merkezinde konumlanan Halep gibi önemli bir imalat ve ticaret merkezinin hinterlandında bulunması belirleyici olmuştur. Cumhuriyet ncesi dönemde kadimden gelen bu doğal ticareti, tarihsel süreçte asayiş sorunları zaman zaman olumsuz yönde etkilemiştir.

Cumhuriyet'in ilanı ile Kilis, Gaziyayntap (Gaziantep) vilayetine bağlı bir kaza merkezi haline dönüşmüştür. Bu yeni süreç, artık bir sınır bölgesi haline gelen Kilis için problemleri geçmiştir. Sınırın nihai halini aldığı 1926 yılına kadar hudut müzakereleri Suriye- Fransız yönetimi ile devam etmiştir. Bu sorunların odağında, zilen yeni sınır ile Kilis halkının tasarrufunda bulunan verimli toprakların bir çoğunun ilk etapta Suriye tarafında kalması ve Kilisliilerin ekonomik hayatında ciddi sıkıntılar yaşaması yer almaktadır.

Bu geçiş aşamasında, tarihsel süreçte şekillenen ekonomik ve toplumsal yapı kendini korurken, Kilis yeni statüsü ile dezavantajlarına karşın bazı avantajlar da sağlamıştır. Bu avantajların başında Kilis'in artık bir sınır bölgesine dönüşmesi ve muhtemel sınır ticaretinde bir merkez haline gelebilecek olması belirleyici olmalıdır. Ancak oluşan sınır, ticareti yeniden düzenleyecek bir rolde bulunmamış ve bu durum Suriye- Türkiye ticaretinin etkin olarak sürdürülememesi sonucunu doğurmuştur.

İktisadi gelişmişliğin tahlilinde bölgenin sahip olduğu demografik yapının nitelik ve nicelik yönünden analizi önem arz etmektedir. Sınır bölgesi olması itibariyle Kilis'in demografik yapısında kozmopolit bir çeşitlilik beklenebilmektedir. Ancak hem Cumhuriyet ncesi dönemde hem de milli sınırların oluşunu sonrasında Kilis nüfusunda Müslümanların yoğunluğu söz konusudur. Bu yapının oluşmasında yine yaşanan asayiş sorunları, Müslüman-gayrimüslim ayrışmaları sonucu bölgesel olarak daha güvenli ve daha hareketli merkezlerden olan Halep'e gayrimüslim glerinin belirleyici olduğu söylenebilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında en fazla faal iç gücü olarak tanımlanabilecek 20- 45 yaş aralığında olmak üzere kadın nüfusu erkek nüfusundan fazladır. Bunda dönemin savaş koşulları ve savaş koşullarının sebep olduğu demografik tahribatın da etkili olduğu söylenebilir. Savaş şartlarının hüküm sürdüğü bu dönemde erkek nüfusunun bariz fazla olduğu tek aralık ise savaşlardan sonra genel olarak görüleceği üzere 1- 6 yaş aralığıdır. Demografik yapının niteliğinin belirlenmesinde yüksek öneme haiz olan göstergelerden eğitim durumunu en temel şekilde gösteren okur- yazarlık oranı da 1927 yılı itibariyle kazanın bağlı olduğu merkez olan Gaziyayntap ve dolayısıyla Kilis'te oldukça düşük seviyelerdir. Zaten dönemin Türkiye'sinde oldukça düşük seviyelerde olan okur- yazarlık oranı, Gaziyayntap'ta Türkiye ortalamasının da altında kalmıştır. Bir diğer önemli gösterge olan kent- kırsal ayrımında Gaziyayntap bölgesi kendine özgü bir yapıya sahiptir. Gaziyayntap ve dolayısıyla Kilis Türkiye genelinde sahip olduğu %41.1 kırsal nüfus oranı ile ortalamaların üzerinde bir kentleşme oranına sahiptir. Ancak bölge halkının çalıştığı iç kolları dağılımında tarımın payı %70'ler seviyesindedir. Bu oranlar şehirli halkın tarımsal üretim ilişkisinden bağımsız olmadığını ve kent- kırsal

ayrımının ekonomik yapıda çok sert olmadığını göstermektedir. İktisadi gelişmişlikte diğer bir gösterge olan nüfus yoğunluğu bileşiminde Kilis Türkiye ve Gaziantep ortalamalarının da üstünde bir yoğunluğa sahiptir. Bunda iklim şartlarının uygunluğu ve getirisi yüksek tarım ürünlerinin ekimine uygun alanların fazlalığı belirleyici olmuştur.

Bu yeni dönemde Kilis'in mevcut tarım potansiyeli, ürün çeşitliliği ve ekilebilir alanlar bakımından bağlı olduğu Gaziantep ve Türkiye ortalamaların stindedir. Özellikle Gaziantep'ta karasal iklim görülürken Kilis'in daha ziyade Akdeniz iklimi özellikleri taşıması tarımsal retimde Kilis'e önemli avantajlar sağlamıştır. Kilis tahıl ürünlerinde buğday üretiminde, baklagillerde burçak üretiminde ve sınavi bitkilerin hemen hemen tamamının retiminde Gaziantep bölgesindeki toplam üretimde ne çıkmaktadır. Yine iklim koşullarına bağlanabileceği şekilde zeytincilik ve bağcılıkta da kayda değer üretim miktarları özellikle 1950'li yılların ortalarından itibaren yakalanmıştır. Bu tarımda efektif üretim tarzına geçişin ve ihtisaslaşmanın da başladığının göstergesidir.

Kaza ekonomisinin temel dinamiklerinden olan sanayi ve ticarete de kadimden gelen bir yapı söz konusudur. Cumhuriyet ncesi dönemde ekonomik hayatta gayrimüslimlerin etkinliği söz konusudur. Müslümanlar daha çok tamamlayıcı konumdadır. Cumhuriyet'in ilan edildiği sürece kadar olan gelişmelerle gayrimüslim nüfusundaki radikal düşüş, sanayi ve ticarete Müslümanların doğal olarak etkinliğinin artmasına sebep olmuştur. Bu yeni süreçte iftcilik ve hayvancılığa dayalı sanayi kolları ağırlıktadır. Yine kadimden gelen dokumacılık faaliyetleri bu dönemde de devam etmektedir.

Sınırların oluşumuyla meydana gelen ekonomik btnlkteki ayrışma sanayi ve ticarete de yerini bulmuştur. Mesela Kilis halkının yaşadığı arazi ve pazar kaybı bu etkilerin görülmesinde belirleyici olmuştur. Fransız- Suriye yönetiminin sorun çözme odağından uzak tavırları da bu sorunların çözümünü ertelemiş ve derinleşmesine yol açmıştır.

Bahsi geçen sorunların çözümünün gecikmesi ve kadimden gelen doğal ticaretin devam etmesi nedeniyle Kilis ile Kuzey Suriye arasındaki ekonomik ilişkiler yeni bir boyutta gerçekleşmeye başlamıştır. Kaçakçılık ekonomisi olarak tanımlanabilecek bu yeni boyutta Kilis, bu ekonominin Türkiye tarafındaki merkezi haline dönüşmüştür.

1932 tarihli Kilis Ticaret Odası raporu, Kilis'in iktisadi ve sosyal vaziyetinin açıklanmasında önemli doneler sunmuştur. Dönem itibariyle Kilis ekonomisi henüz milli para sistemine dahil olamamıştır. Bu sebeple tedavülde bulunan kıymetli madenlerin kaçakçılığı da hızlanmıştır. Kilislilerin Suriye topraklarında kalan arazileri üzerindeki tasarruf sorunları da devam etmektedir. Yeni siyasal süreçte vakıf gibi geleneksel kurum varlıklarının toplumsal fayda gerekçesiyle 3. gerçek şahıs ve tüzel kişiliklere aktarımları da gerçekleştirilmiştir. Ancak satış bedelleri tahsilatının uzun zamana yayılarak adeta hibe benzeri bir yapıya dönüşmesi bir sivil toplum rgt olan Kilis Ticaret Odası tarafından talep edilmiştir. İktisadi alanda kamusal destek taleplerinin arttığı bu dönemde tarımsal ürünlerde taban fiyat uygulaması istenmiştir. Ticari hayatta ulaşım yollarının inşası gibi talepler de Hkmete bu rapor aracılığıyla iletilmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 02/ 51/ 78, sene; 1931.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 116/ 808/ 18, sene; 1931.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 155/ 90/ 10, sene; 1932.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 180/ 143/ 14, sene; 1931.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 180/ 143/ 21, sene; 1931.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 262/ 764/ 15, sene; 1923.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 265/ 786/ 19, sene; 1939.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 607/ 102/ 21, sene; 1932.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yüksek Denetleme Kurulu Raporları, Güneydoğu Sanayi ve Ticaret A.ř., 1979 Yılı Raporu.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (1929), *1927 Tarım Tahriri*, Ankara.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (1929), *1927 Umum Nüfus Tahriri*, Ankara.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (1929), *1927 Umum Sanayi Tahriri*, Ankara.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.DVN. MHM.d, 138, M. 1731.

Bayraktar, Hilmi (2004), XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti, Tarih Őubesi Yayınları, Elazığ.

Bruce, Masters (1988) , The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East, Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600-1750, New York University Press, New York and London.

Cevdet Paşa (1986), Tezakir 21-39, Hazırlayan Cavid Baysun, TTK, Ankara.

Doğruel Fatma, Doğruel A. Suut (2005), Türkiye'de Enflasyonun Tarihi, TCMB ve Tarih Vakfı.

Ercivan, Hakan (2010), 19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Yönüyle Kilis Kazası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Faroğhi, Suraiya (2011), Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Günver, Kadriye (2003), Kilis'te Yaşayan Gayrimüslimler (1850-1925), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.

<http://www.hukuki.net/kanun/748.13.frameset.asp> , (Erişim: 29.02.2011)

Kazgan Gülten (2006), Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Öğüt, Tahir (2008), 18-19. Yüzyıllarda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Öğüt, Tahir (2010), “Milli Sınırların Oluşum Sürecinde Güneydoğu Anadolu'da Kaçakçılık Sorunu ile Dahiliye Vekili şükrü Kaya Raporu ve Değerlendirilmesi” T.C. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1. Uluslararası Sınır Ticareti Kongresi, 32-45.

Öğüt, Tahir (Güz 2011), “Cumhuriyet Dönemine Geçiş Aşamasında Urfa'nın İktisadi ve Sosyal Yapısı”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,Cilt: 4, Sayı: 38, 175-192.

Öztürk, Nazif (1995), Türk Yenileşme Tarihi erevesinde Vakıf Müessesesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Quataert, Donald (1999), Sanayi Devrimi ağında Osmanlı İmalat Sektörü, İletişim Yayınları, İstanbul.

Tezel, Yahya Sezai (2002), Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Tuncel, Metin (2002), “Çiftlik”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1997), Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, Derleyen Tevfik Güran, Ankara.

Zaim, Sabahaddin (1997), alışma Ekonomisi, Filiz Kitapevi, İstanbul.